

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРТЕФАКТНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 4

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРТЕФАКТНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 4

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2021

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

М 74

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
- Славова Л.Л.** доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 27 травня 2021 р.*)

Колектив авторів:

Аладько Д.О., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кучма Т.В., Мізін К.І., Орел І.І.,
Павлова О.І., Павловська Л.О., Толчєєва Т.С., Чеберяк А.М.

Мовна концептуалізація артефактного простору людини
М 74 : колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О. Деменчук. Рівне: РДГУ,
2021. 139 с. (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 4).

Linguistic conceptualisation of person's artifact space
: Collective work / auth. ; O. Demenchuk (ed.). Rivne: RSUH, 2021. 139 p.
(History and Contemporaneity of Philological Science ; v. 4).

У колективній монографії представлено розвідки, предметом аналізу яких є проблематика реконструкції мовної картини артефактного світу людини. На матеріалі германських, романських та слов'янських мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, білоруська, російська) розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантичному моделюванню артефактного простору людини, аналізу артефактних номінацій, дослідженню механізмів формування та реалізації артефактних концептів.

The collective work deals with the linguistic reconstruction of person's artifact world. Based on the Germanic, Romance and Slavic languages (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Belarusian and Russian), the paper focuses on the topical issues related to the semantic modelling of person's artifact space, analysis of artifact designations, study of artifact concepts.

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

ЗМІСТ

**СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ
АРТЕФАКТНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ**

<i>Деменчук О.В.</i> АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ ЯК ДЕСКРИПТОРИ АНТРОПОМЕТРИЧНИХ СМИСЛІВ	6
--	---

<i>Мізін К.І.</i> АРТЕФАКТНИЙ КОД КУЛЬТУРИ В СЕМАНТИЦІ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	21
---	----

<i>Толчеева Т.С.</i> СИГНІФІКАТИВНІ АРТЕФАКТИ-МІФОЛОГЕМИ В ЕТНОМОВНІЙ СВІДОМОСТІ БРИТАНЦІВ ТА СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ..	37
---	----

**АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ
У ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ**

<i>Аладько Д.О.</i> СЕМАНТИЧНИЙ СТАТУС НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В МЕЖАХ КЛАСУ АРТЕФАКТІВ	63
---	----

<i>Кучма Т.В.</i> АРТЕФАКТИ У ВЕРБАЛЬНИХ АСОЦІАЦІЯХ	77
---	----

<i>Павлова О.И.</i> АРТЕФАКТНЫЕ НОМИНАЦИИ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО, ФРАНЦУЗСКОГО, РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)	87
--	----

<i>Павловська Л.О.</i> АРТЕФАКТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИКИ РИТУАЛЬНИХ ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	95
--	----

**АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ
У НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

<i>Орел І.І.</i> НОМІНАЦІЯ АРТЕФАКТІВ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК ЗАСІБ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ	105
---	-----

**АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ
У ПРОСТОРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

<i>Чеберяк А.М.</i> СИМВОЛИ І АРТЕФАКТИ РОСІЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОВНОЇ ГРИ В РОМАНІ Т. ТОЛСТОЇ «КИСЬ»	117
---	-----

**АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ
ЯК ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

<i>Калініченко М.М.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВЕСНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД В СУЧАСНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ	127
--	------------

- МБО: *Мифология Британских островов: энциклопедия*. (2000). Санкт-Петербург: Terra Fantastica.
- МНМ: *Мифы народов мира: энциклопедия* (гл. ред. С.А. Токарев). (1977; 1982). Москва: Рос. энциклопедия.
- МС: *Мифологический словарь* (сост. М.Н. Ботвинник, М.А. Коган, М.Б. Рабинович, Б.П. Селецкий). (1965). Москва: Просвещение.
- ССМСИЯ: Маковский, М.М. (1996). *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках* (сост. М.М. Маковский). Москва: Гуманитарный изд. центр.

АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ У ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Аладько Д.О.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

СЕМАНТИЧНИЙ СТАТУС НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В МЕЖАХ КЛАСУ АРТЕФАКТІВ

Артефакт є результатом цілеспрямованої розумової діяльності людини, закодованим етномовними засобами об'єктом, що безпосередньо не має лінгвальної природи, але наявний у реальному спілкуванні, способом надання поняттю предметної форми (Уфимцева, 1988, с. 111). Останнім часом з'явилося і більш широке розуміння артефакту як будь-якого штучного утворення матеріальної чи нематеріальної форми.

Сукупність артефактів є не просто світом речей, але і світом смислів, які людина вкладає в продукти своєї діяльності (Маслова, 2001, с. 18). Первісний образ артефакту базується на реалії з наступним додаванням якостей та властивостей, у тому числі і культурного, ціннісного характеру, предметний код культури дозволяє асоціювати об'єкт із концептом, абстрактним поняттям (Красных, 2002, с. 38, с. 244). Напр., *crock of gold* вербалізує концепт «багатство»; чаша співвідноситься з долею людини у виразі *гірка чаша*.

Денотатні (предметні) лексичні групи на зразок «посуд» мають суперординати, які передбачають перерахування їхніх складових частин. Наприклад, можемо сказати, що *тарілки, чашки, каструлі* – це *посуд*. Такі денотатні групи обов'язково наявні в ідеографічному словнику, оскільки охоплюють велику кількість предметної лексики. Вони класифікуються на основі відношення частина – ціле, практичного застосування, матеріальної основи, способу виготовлення, способу використання. Представники західної когнітивістики пропонують схему семантичних ознак, яка, стосовно *чашки*, могла б виглядати таким чином: об'єкт – фізичне тіло –

неістота – артефакт – посуд, із подальшим переліком факультативних ознак (Evans, 2006, р. 252). Ці факультативні ознаки є абсолютно довільними: ‘заввишки 3 – 6 см’, ‘з круглою основою’, ‘ширша зверху’, ‘з ручкою’, ‘з блюдцем’ тощо (Hurford, 2007, р. 102).

Головним принципом теорії семантичного поля (СП) є те, що вокабуляр мови організований у вигляді лексичних чи концептуальних полів і члени цих полів структуруються взаємозалежно один від одного (McCarthy, 2002, р. 340). Парадигматичні відношення на зразок рід – вид та ціле – частина поєднують мовні одиниці, які знаходяться на різних рівнях семантичної ієрархії. Мовні одиниці складають семантичні групи / поля, члени яких поєднуються парадигматичними зв'язками. СП є об'єднаннями слів однієї поняттєвої сфери і становлять предмет опису ідеографічних словників, при цьому найбільш широкий клас складають назви з мінімальною кількістю спільних сем. Логічна організація лексико-семантичної групи (ЛСГ) вибудовується лише шляхом аналізу тлумачень її членів та шляхом визначення її місця в ідеографічній класифікації словникового складу мови (Корнилов, 2003, с. 26).

Словниковий склад мови може бути представлений як система ЛСГ, які стикаються, перехрещуються і складаються з ядерної та периферійної лексики. ЛСГ виокремлюється на підставі ознак денотатів, що вказують на функцію, форму, матеріал, суміжність реалій тощо.

Чимало науковців вказують, що основну проблему при класифікації лексики складає неможливість чіткого встановлення меж між групами, оскільки вони переходять одна в одну. Багатозначність слова є причиною входження слова в різні семантичні області, іноді досить далекі одна від одної (Лакофф, 1996, с. 151). Для лексем, в межах яких відбулось семантичне зрушення, пропонується ввести поняття подвійної категоризації (dual categorization) (Lipka, 1992, р. 124). Напр., різні лексико-семантичні варіанти лексем *тiг*; *макітра* входять у різні ЛСГ – «посуд», «частини тіла людини». Оскільки предмети посуду мають локативні властивості, тобто є вмістищем для інших предметних сутностей, ми вважаємо, що найменування посуду в зіставлених мовах утворюють групу предметної лексики «посуд», яка є складовою СП «вмістища».

Категоризація є однією з головних умов функціонування нашого мислення, концептуалізацією зовнішнього та внутрішнього світу людини відповідно до значущих характеристик її буття, пов'язана з оцінкою (Вольф, 2002, с. 145).

Характерною рисою сучасного розгляду питання категоризації є визнання двох її аспектів: вертикального та горизонтального. Горизонтальний аспект передбачає, що той чи інший об'єкт може бути співвіднесений із певною категорією того ж рівня узагальнення, напр., *cup – glass – goblet, чашка – склянка – келих*. В той же час, цей самий об'єкт може бути співвіднесений з різними за ступенем узагальнення категоріями, напр., *чашка – посуд для пиття – посуд – умістище*. О.Р. Лурия називає такі зв'язки зовнішніми та внутрішніми асоціативними. Між зовнішніми існують відношення суміжності, внутрішні ж і є включенням слова в певну категорію (Лурия, 1979, с. 92).

Категоризація є поділом світу за категоріями, тобто виокремленням у ньому груп, класів аналогічних об'єктів. Разом з тим, як пізнавальний процес – це і уявне співвідношення об'єкта з певною категорією. Категоризація є фундаментальною операцією, яку ми непомітно виконуємо на кожному кроці, вона дозволяє визначити об'єкт шляхом віднесення його до більш загальної категорії. Це стосується не тільки класифікацій у природничих науках (зоології, ботаніки і т. ін.), але й таксономії звичайних побутових предметів. Такого виду категоризація дозволяє говорити про певну ієрархічну впорядкованість її рівнів. Для всієї мовної системи, в усьому її обсязі, ієрархічні зв'язки відіграють головну роль для поєднання різноманітних неоднорідних компонентів у цілісній картині.

При категоризації імен головна різниця пролягає між природним та штучним, усі об'єкти поділяються на природні речі та артефакти (Уфимцева, 1988, с. 114; с. 129). Увесь суперклас «об'єкти» поділяється на класи «живі» та «неживі» («речі»). У класі «речі» виокремлюються «артефакти» (штучно створені) та «натурфакти» (природні об'єкти). «Артефакти» ж деталізуються на «побутові предмети» та «техніку» (Степанов, 2004, с. 71-76). Продовжуючи зазначену таксономію, серед «побутових предметів» можемо виділити семантичне поле «вмістища» та його складову частину – групу «посуд». До основних модальностей існування артефактів відносять матеріальну (форма об'єктивації штучного об'єкта), функціональну (сума модифікацій при його використанні) та

семантичну (його значення, смисли, цінність у соціокультурній комунікації). У лінгвістиці, на відміну від інших наук, встановлені класи об'єктів зазвичай відповідають реальним сутностям. У зв'язку з цим, лінгвістична таксономія – це одночасно і теорія класифікації, і предмет цієї теорії – інвентар мовних одиниць.

Спроби категоризації торкаються і методики побудови словникових статей. Г.А. Уфимцева пропонує інклюзивно-ступеневий опис лексеми, який складається з поетапного переліку ознак, що мають таку ієрархію: пряме номінативне значення; похідне номінативне значення; ознака лексико-семантичної парадигми; ознака семантичної субкатегорії; ознака семантичної категорії; ознака семантичного розряду; граматичні ознаки (Уфимцева, 1974, с. 67-68). Наприклад, англ. *cup*, укр. *чашка* мають категоріальну ознаку – предметність, семантичну ознаку окремої категорії – неістота, семантичну ознаку субкатегорії – злічувальне, ознаку на рівні лексичної мікросистеми – ЛСГ «посуд», ознака на рівні окремої лексеми – невелике вмістище для пиття. Ю.Д. Апресян пропонує вирішувати проблему шляхом включення в тлумачення окрім власних ознак, ще й семантичних асоціацій (Апресян, 1971, с. 511).

Чимало дослідників вважають функціональне призначення головною ознакою при створенні таксономій штучних предметів, оскільки кожний такий предмет спочатку виникає у свідомості людини, а потім створюється з певною метою, для виконання якоїсь функції. Так, Дж. Лайонз, розглядаючи ієрархічну структуру словника, вважає, що слова, які позначають штучні предмети, не можуть бути визначені без їх відношення до цілі чи функції позначуваних ними об'єктів (Лайонз, 1978, с. 481). З когнітивної точки зору, класифікація об'єктів за ступенем визначеності їх форм чи обрисів не є визначально важливою, головним чинником їхньої концептуалізації є здатність виконувати певну прототипову функцію (Gibbs, 2006, p. 256).

Характерним є народний поділ начиння на таке, що використовується для зберігання, приготування та вживання їжі (Українська мінувшина, 1994, с. 71-78). Р.М. Фрумкіна, вивчаючи проблему побудови статті в тлумачному словнику, зазначає, що для наївної свідомості *склянка* – це посуд для пиття, а не «скляне вмістище у формі циліндру ємністю 250 грамів». Дослідниця пропонує достатньо просту схему для тлумачення слів групи «посуд»: слово – родове ім'я – функція – форма – розмір – матеріал – вага. При цьому родові ім'я часто випускається, а функція, не дивлячись на

реальний порядок складових словникової статті, завжди залишається головною ознакою при поясненні таких слів (Фрумкіна, 2001, с. 47-48). За думкою Ю.Д. Апресяна, семантика мовного знака відображає наївне розуміння речі, явища, яке може значно відрізнятись від логічної, наукової картини того ж фрагменту дійсності (Апресян, 1971). Типовими мотивами номінації для назв артефактів є дія, спосіб виготовлення, призначення, місце функціонування, ознака якості, функція є центром, навколо якого формується категорія (Evans, 2006, р. 29). Важливим аспектом існування найменувань багатьох артефактів є те, що вони слугують ярликами для функції, що асоціюється з ними, такі назви використовуються як імена матеріальних і соціальних артефактів (Persson, 1990, р. 73). Наприклад, *чашка* може бути найменуванням соціальних відносин (пор. *Чашка чаю розтягнулась на дві години*).

Основним постулатом теорії прототипів є те, що елементи категорій нерівноправні між собою, деякі з них психологічно більш виділені, ніж інші, деякі члени є «когнітивно привілейованими» (Fillmore, 2006, р. 395; 188). Як зазначає Дж. Лакофф, «якби категорія визначалась лише тими властивостями, які притаманні усім її членам, то не повинно бути ситуацій, коли один із членів більше відповідає уявленню про цю категорію, ніж інші» (Лакофф, 1996, с. 145). Категорії не відображають «об'єктивний» набір рис, вони є приблизними, складаються із центральних, прототипових членів, і менш центральних, навіть маргінальних членів (Dirven, 2002, р. 77). Відповідно, категорії формуються навколо прототипів, які є когнітивними опорними точками, внутрішня структура категорії визначається не жорстким переліком обов'язкових ознак, а різноманітністю характеристик. Прототип є типовим ментальним зразком, який використовується лінгвістичною спільнотою для категоризації; максимальним набором ознак, з яким як з еталоном можливо порівняти ознаки властиві іншим представникам даної категорії (Левицкий, 2006, с. 153). Ментальна процедура категоризації спирається на досвід та уяву людини, з одного боку, і властивості метафори, метонімії та ментальної образності – з іншої (Лакофф, 1996, с. 147). Теорія прототипів дає можливість дослідити лінгвістичну категоризацію в контексті загальної пізнавальної діяльності людини (Geeraerts, 2006, с. 142). В той же час існують певні проблеми щодо визначення прототипу: різноманітність характеристик, які формують прототип; складність визначення

пріоритетних рис; проблема визначення межі між прототипом та периферією (Aitchison, 1987, p. 60).

Про неоднорідність складу ЛСГ говорить і В.Г. Гак. В кожній ЛСГ може бути вирізнено ядро, що включає слова, яким властиве найбільш загальне значення, і периферійні елементи, у яких дане значення простежується вже не так чітко. Це призводить до того, що встановлення меж групи спричиняє певні труднощі, оскільки її межі є розмитими, дифузними (Гак, 1977, с. 150).

Виходячи з вищесказаного, ми вважаємо доцільним за основу класифікації назв посуду взяти функціональний аспект із урахуванням теорії прототипів. На розбіжностях в категоризації та семантичній наповненості мовних одиниць у різних мовах наголошують чимало дослідників. Зокрема З.Д. Попова та Й.А. Стернін говорять, що не дивлячись на використання європейцями приблизно однакового посуду, в англійській та російській мовах його образи класифікуються по-різному. В першу чергу це стосується можливості найменування будь-якого скляного посуду *glass*, що часто супроводжується наявністю атрибута *wine glass*, *brandy glass*, *spirit glass* (Попова, 2001, с. 84-85). В.М. Манакин стверджує, що навіть у споріднених українській та російській мовах, таке слово як *бокал*, не дивлячись на ономасіологічну ідентичність та подібність граматичних форм, має різне семантичне наповнення (Манакин, 2004, с. 76).

Предмети посуду, на нашу думку, в обох зіставлюваних мовах можуть бути поділені на три підгрупи: посуд для пиття, посуд для приготування їжі, посуд для зберігання чи споживання.

При виокремленні посуду серед інших побутових предметів категоріальною семою може бути 'вмістище'. Вмістище – це обмежений простір, категоризація світу в термінах умістищ є типовою для людини, сама категорія розглядається як умістище для її членів (Лакофф, 1990, с. 410-412; Лакофф, 1996, с. 169-174). Подальша категоризація посуду імплікує питання: вмістище для чого? Для першої із зазначених підгруп диференційною семою стає 'для пиття'. На нашу думку, центральними представниками цієї підгрупи в англійській мові є назви *cup* та *glass*, які протиставлені між собою матеріалом (кераміка – скло), наявністю ручки, використанням для гарячих – холодних напоїв тощо. Лексеми *cup* та *glass* знаходяться на базовому (основному) рівні категоризації, який є психологічно найбільш важливим; когнітивно базові категорії знаходяться в середині ієрархії, їх наявність відрізняє категоризацію від звичайної

таксономії (Лакофф, 1996, с. 152, с. 166). Слово, яке ми використовуємо для класифікації референта, діє не лише в термінах власного значення, але і в термінах більш загальної категорії, до якої воно належить (Hudson, 1995, р. 17). Наявність асиметрії серед членів категорії посуду легко виявити за допомогою простого запитання: назвіть посуд для пиття. Навряд чи відповіддю буде *келих* чи *бокал*, першою реакцією більшості людей буде *чашка* чи *склянка*.

Субординатні найменування можуть бути проілюстровані назвами *teacup*, *coffee cup*, *wineglass*, *tall glass* (диференціація за вмістом та розміром), які безсумнівно є різновидами базових назв. У той же час на периферії базового рівня функціонують і інші назви, які в словникових статтях визначаються як «посуд для пиття», однак не є прототиповими: *mug*, *goblet*, *tankard*. Про дифузії значень та розмитість категоріальних меж говорять американські дослідники, які стверджують, що в наївній мовній свідомості будь-яке вмістище для пиття може бути отримати назву *cup* чи *glass*. Так, В. Кемптон у самій назві своєї розвідки постулює таксономічні стосунки: *A mug is a sort of cup*, доводячи, що кухоль є різновидом чашки (Kempton, 1978). Е. Андерсен, аналізуючи дитяче мовлення, стверджує, що межі багатьох категорій і, отже, межі між їхніми найменуваннями є невизначеними, невиразними. Дослідниця на основі експериментальних даних доводить, що навіть різниця між чашкою та склянкою (*cup* та *glass*) не є достатньо прозорою. Один і той же референт у процесі експерименту міг бути названим як чашкою, так і склянкою (Andersen, 1974). Британські філологи ставлять запитання: якби гончар зробив щось середнє між чашкою та кухлем, яку назву отримав би цей предмет? Відповідь на таке питання є дуже складною, вочевидь новий предмет міг би отримати як першу, так і другу назву (Hurford, 2007, 86).

В. Лабов, вивчаючи семантичне наповнення мовних одиниць на прикладі чашок та чашоподібних предметів (*cups and cup-like objects*), також доходить до висновку про розмитість меж та факультативний характер сем. Вчений пропонує включення в словникові дефініції атрибутів на зразок: *як правило з ручкою, іноді без; головним чином для пиття; зазвичай з блюдцем* (Labov, 1973, р. 366).

А. Вежбицька розглядає два підходи до категоризації, порівнюючи традиційний семантичний аналіз та теорію прототипів. Аналізуючи, наприклад, дефініцію слова *човен* «штучний об'єкт, що використовується для пересування по воді», дослідниця задається питаннями: чи залишається човен човном, якщо в ньому дірка? Якої

величини має бути дірка, щоб човен перестав бути човном? (Вежбицькая, 1996, с. 201). Стосовно нашого об'єкта дослідження, можемо поставити аналогічне запитання: чи є тріснута чашка чашкою (якщо з неї вже неможливо пити)? А. Вежбицька пропонує вводити в тлумачення слова не здатність, спроможність, а призначення. В нашому випадку – чашка «предмет, що призначений для пиття».

В українській мові, на нашу думку, центральними членами категорії «посуд для пиття» можуть вважатись лексеми *чашка*, *келих*, *склянка*. На відміну від англійської мови, в українській не існує жорсткого протиставлення для гарячих – холодних напоїв (пор. існування *підскляників* для пиття чаю із *склянки*). У той же час *склянка* має жорсткі рамки «циліндричної форми», які відсутні в англійській мові. Суттєвим є ймовірне виділення як прототипу *келиха* та його видів (*чарка*, *бокал*, *фужер*) як посуду для пиття алкогольних напоїв. Келих у даному випадку виступає центральним елементом (пор. *Здіймемо келихи* – незалежно від виду вмістища).

Ядерними елементами «посуду для приготування їжі» ми вважаємо в англійській мові номінації *pan* та *pot*, які протиставляються за формою («широке вмістище» – «вмістище круглої форми») та певним чином за матеріалом: «зроблене з металу» – «керамічне, скляне» (хоча *pot* може бути і металевим). В українській мові центральними членами категорії є *каструля*, *сковорода*, *горщик*. Для української мови характерним є поєднання розрізнення за формою з подальшим функціональним поділом умістищ, що не так чітко виражено в англійській мові. *Каструля* (циліндрична форма) призначена для варіння, *сковорода* (неглибокий круглий посуд) – для смаження, жарення, *горщик* (кругла форма) – для тушкування, запікання. Зазначимо, що англ. *frying-pan*, еквівалент укр. *сковорода*, є одним із різновидів *pan*. Тобто власне *pan* має ширше значення і в перекладі може позначати і *каструлю*, і *сковороду*, і *деко*. Номінації укр. *горщик* і англ. *pot* можуть позначати вмістища не тільки для приготування, але й зберігання, вживання їжі, що ще раз свідчить про неможливість чіткого визначення меж категорій. До периферійної лексики даної підгрупи належать назви *cauldron*, *boiler*, *baker*, *cooper*, *казан*, *баняк*, *чавун*, *пательня* та інші.

Серед «посуду для зберігання та споживання їжі» в зіставлюваних мовах не спостерігається особливих розбіжностей. Центральними членами цієї категорії ми вважаємо *jug*, *pot*, *dish*, *bottle*, *глек* (*гличик*), *горщик*, *тарілка*, *пляшка*. *Глек*, *jug* описуються

як «висока, кругла переважно глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині, для зберігання та наливання рідини, зазвичай з ручкою та дзьобом». *Горщик, pot* вирізняються круглою формою, часто наявністю кришки. Типові *тарілка, dish* мають пласку форму, вживаються для накладання та споживання їжі. *Пляшка, bottle* зазвичай зроблена із скла (якщо з іншого матеріалу – це відображається у назві, наприклад, *керамічна пляшка*), має циліндричну видовжену форму. Серед інших назв зазначимо *баклага, фляга, штоф, блюдо, дзбан, горнець, pitcher, decanter, jar, bowl, plate, flasket* та інші.

Питання типології (моделей, зразків, типів) номінацій найбільш детально розроблено В.Г. Гаком (Гак, 1977). Відповідно до аспектів акту номінації (суб'єкта, об'єкта, номінанта, адресата), функції, зовнішньої форми, вчений пропонує «типологію типологій», крізь призму якої ми спробуємо «пропустити» найменування посуду в зіставлюваних мовах. Повний інвентар номінативних одиниць із посиланнями наводиться в другому та третьому розділах, зараз ми обмежуємось лише декількома прикладами без посилань.

Щодо *ієрархії номінацій*, основне розмежування проходить між *первинними* (прямими) та *вторинними* (похідними, опосередкованими) номінаціями. Про різницю в поглядах на первинні та вторинні номінації говорилося вище. Первинна номінація можлива тоді, коли з'являється можливість за допомогою мовного елемента відтворити у свідомості той чи інший об'єкт. У предметних назвах домінує зовнішнє уявлення, візуальні ознаки стають змістовними ознаками. На нашу думку, первинна номінація в сенсі даної концепції, як творення нового імені (тобто нової лексичної одиниці) для позначення об'єкта, є результатом словотвірної деривації: *hungar* «чайник», *варейка* «горщик», *заварник*; а вторинна номінація, як використання наявної форми для позначення інших об'єктів, є результатом семантичної транспозиції: *sow* «гличик», *кабан* «глиняний горщик».

За *функцією* розрізняються *мовні та мовленнєві номінації*. Мовні номінації є «віртуальними», вони використовуються як засіб для актуальних номінацій у мовленнєвих актах. Відмінність у даному випадку полягає у використанні різних кутів традиційного семантичного трикутника. Ми можемо говорити про сигніфікат як загальне поняття, що виражене в слові, та денотат, який є конкретним об'єктом, на який вказує слово. Будь-який мовленнєвий

акт, висловлювання потребує поєднання двох механізмів – синтаксичного та номінативного (Кубрякова, 1986, с. 101).

Так, англійський сталий вираз *a cup of tea* в мовленні може бути використаний у предикативній функції для характеристики як людини, так і речі чи абстрактного поняття з позитивної чи негативної точки зору: *She is a nice cup of tea* «Вона приємна особа»; *She is a hot cup of tea* «Вона некерована (з нею важко мати справу)»; *It is not my cup of tea* «Це не моя справа»; *It is a hot cup of tea* «Це ризикована справа»; *It is exactly my cup of tea* «Це якраз те, що мені подобається».

З огляду на об'єкт, вирізняють елементні та ситуативні номінації. Зрозуміло, що коли ми говоримо про назви предметів посуду, ми маємо на увазі елементні номінації, тобто такі, що позначають певний фрагмент дійсності, предмет чи об'єкт навколишнього світу. Елементна номінація може бути прямою чи опосередкованою, простою чи розчленованою, однослівною чи вираженою словосполученням: *cup, tall glass, чашка*.

Денотатом ситуативної номінації є ціла подія, ситуація, факт (Кубрякова, 1986, с. 98). Вона має зовнішню форму речення, висловлення, повідомлення. Природно, що, говорячи власне про найменування предметів посуду, ми не стикаємось з такими номінаціями. Ситуативні номінації розглядаються в третьому розділі, при аналізі зовнішнього виміру мотивації назв посуду. Такими ми вважаємо пареміологічні одиниці з компонентом посуду, які вказують на певний стан речей і т. ін.: *The pot is calling the kettle black; The pitcher gangs to the well till a day; Горнець котлові доганяє, а обоє смільні; До часу дзбан воду носить*.

Зовнішня форма стає підставою для поділу на *самостійні та несамостійні номінації*. Несамостійні номінації – це такі, що виражені граматичними, інтонаційними засобами. При розгляді предметної лексики (посуду) ми можемо говорити лише про певне вираження граматичними засобами кількості (без точного визначення *скільки?*) в категорії множини: *cup – cups, glass – glasses, чашка – чашки, склянка – склянки*.

Самостійними номінаціями можуть бути повнозначне слово (на позначення елемента ситуації) – *cup, glass, чашка, склянка*; словосполучення (складений елемент) – *tall glass, мірна склянка*; просте речення (ситуація, подія) – *Full cup must be carried steadily, Порожній посуд здаля дзвенить*; складне речення (відношення подій) – *The pitcher that goes often to the well comes home broken at last*,

Порожня бочка гучить, а повна мовчить (про те, що об'єкт може мати як однослівне, так багатослівне найменування говорив ще В. Скаличка (Скаличка, 1967, с. 119)). За способом позначення номінації розрізняються за зв'язаністю/відокремленістю, за внутрішньою формою (характером ознаки), за зв'язком зовнішньої структури та значення (ступенем мотивованості).

У *розчленованих* номінаціях посуду можуть бути виділені, наприклад, компоненти, які вказують на дію та предметність, тобто предмет, що виконує таку дію: *roaster, baker, жарничка, варейка*. Прикладами *нерозчленованих* номінацій є *cup, pot, глек, дзбан*.

Неопосередковані номінації позначають предмет безпосередньо його назвою: *cup, glass, чашка, склянка*; *опосередковані* позначають у мовленні предмет посуду за допомогою займенників чи дійктичних елементів: *it, one, він, вона* (Do you need a cup? No, I don't. I have one; Мені подобається цей келих, він гарний).

Внутрішня форма номінації визначається ознакою, що є диференційною, про що йшла мова вище. *Узагальнюючі* та *індивідуалізуючі* номінації розрізняються за обсягом поняття і виявляються саме при зіставленні мов: *pot* «горщик, казанок, кухоль, банка, кавник, чайник»; *горщик* «*pot, ripkin*».

Кваліфікативні номінації характеризують предмет посуду за його власною ознакою (форма, колір, матеріал, розмір і т. ін.): *pewter, чавун*; *релятивні* – через зв'язки предмета із іншими об'єктами (просторові відношення, належність, функцію): *roaster, baker, жарничка, варейка*.

Додамо також, що номінація за ознакою в концепції М.Е. Рут протиставляється комплексній номінації, яка відображає нерозчленоване бачення об'єкта людиною. Комплекс ознак сприймається цілісно, один предмет ототожнюється з іншим. У предметній сфері, на думку вченої, реально уподібнюючими є назви артефактів, які створені наслідуючи інші реалії дійсності (Рут, 2008, с. 27-28). Прикладом такого типу найменувань може бути назва *tall boy* «висока пляшка», у якому відображене загальне ототожнення людини та посуду; ознака стрункості хлопчачої фігури, що корелює з видовженою формою пляшки; сприйняття пляшки як хлопця-товариша.

За зв'язком структури номінації з позначуванним номінатом, розрізняють *мотивовані* та *немотивовані* номінації. Мотивованими є усі складені номінації, а також прості, що утворились шляхом звуконаслідування чи семантичної транспозиції, іншими словами

такі, що мають прозору внутрішню форму: *roaster, baker, hen and chickens* «кавник та кавові чашки»; *жарничка, варейка, гусак* «пляшка з високою шийкою». Немотивованими є такі, що втратили прозорість внутрішньої форми: *cup, pot, глек, дзбан*.

Номінації можуть різнитись за ознакою *суб'єкт – адресат*. Опозиція між *загальноживаною* та *соціально маркованою* лексикою у сфері найменувань посуду реалізується в зовнішньому вимірі, коли назви посуду використовуються, наприклад, для позначення людини. Такі лексико-семантичні варіанти часто мають знижену стилістичну функцію: *cracked as a broken pot* «розумово неповноцінна, божевільна людина»; *баняк варить*.

З точки зору *професійної лексики* лексеми досліджуваної групи стають джерелом для позначення деталей, механізмів, тобто беруть активну участь у творенні терміносистеми в технічній галузі: *cup* «острішок ізолятора»; *тарілка* «назва якої-небудь деталі, що має форму плескатої диска». В історичній науці звичайними є найменування народів, археологічних культур за типом посуду, який ними використовувався: *beaker culture; культура пшеворського посуду*.

Щодо відношення *номінатор – об'єкт*, то вони можуть бути *об'єктивними, раціонально-оцінними та емоційно-оцінними*. Об'єктивне ставлення номінатора до об'єкта реалізується в номінаціях, які мотивовані об'єктивною ознакою предмета посуду: *rewter, чавун*. Основою найменування може бути не тільки конкретна ознака чи чітке уявлення, але й почуття, емоційний стан суб'єкта номінації (Уфимцева, 1977, с. 34). Раціонально-оцінні номінації характеризують (оцінюють) предмет посуду з точки зору його властивостей, наприклад, розміру: *miniature, половинчик*. Емоційно-оцінними номінаціями посуду ми вважаємо такі, у яких на перший план виходить емоційне ставлення, конотація: *красовуля* «велика чарка», *ченуруха* «велика чарка». Інші вчені (Г.А. Уфимцева, О.С. Кубрякова, В.М. Телія) пропонують поділ на емоційно-чуттєві, раціонально-оцінні та чуттєво-образні номінації, визначення яких збігається з класифікацією В.Г. Гака (Уфимцева, 1977, с. 28-29).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Апресян, Ю.Д. (1971). О регулярной многозначности. *Известия АН СССР. Отделение литературы и языка*. Т. XXX. Вып. 6.

- Вежбицкая, А. (1996). *Язык. Культура. Познание*. М.: Школа «Языки русской культуры».
- Вольф, Е.М. (2002). *Функциональная семантика оценки* М.: Едиториал УРСС.
- Гак, В.Г. (1977). К типологии лингвистических номинаций. *Языковая номинация. Общие вопросы*. М.: Наука.
- Гак, В.Г. (1977). *Сопоставительная лексикология*. М.: Международные отношения.
- Корнилов, О.А. (2003). *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. М.: ЧеРо.
- Красных, В.В. (2002). *Этнопсихология и лингвокультурология*. М.: ИТДГК «Гнозис».
- Кубрякова, Е.С. (1986). *Номинативный аспект речевой деятельности*. М.: Наука.
- Лайонз, Дж. (1978). *Введение в теоретическую лингвистику*. М.: Прогресс.
- Лакофф, Дж. (1996). Когнитивное моделирование. *Язык и интеллект. Сборник*. М.: Прогресс.
- Лакофф, Дж. (1990). *Метафоры, которыми мы живем. Теория метафоры*. М.: Прогресс.
- Левицкий, В.В. (2006). *Семасиология*. Винница: Нова книга.
- Лурья, А.Р. (1979). *Язык и сознание*. М.: Изд. Моск. ун-та.
- Манакин, В.Н. (2004). *Сопоставительная лексикология*. К.: Знання.
- Маслова, В.А. (2001). *Лингвокультурология*. М.: Академия.
- Попова, З.Д. (2001). *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж: Истоки.
- Рут, М.Э. (2008). *Образная номинация в русской ономастике*. М.: Издательство ЛКИ.
- Скаличка, В. (1967). Ассиметричный дуализм языковых единиц // *Пражский лингвистический кружок. Сборник статей*. М.: Прогресс.
- Степанов, Ю.С. (2004). *Имена, предикаты, предложения (семасиологическая грамматика)*. М.: Едиториал УРСС.
- Українська минушина: Ілюстрований етнографічний довідник*. (1994). К.: Либідь.
- Уфимцева, А.А. (1974). *Типы словесных знаков*. М.: Наука.
- Уфимцева, А.А. (1988). Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. М.: Наука.